

KÖNYVEK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

Lőrinczi László: Utazás a Fekete kolostorhoz. Bukarest 1975. Kriterion K. 174 l., Kuncz Aladár: Fekete kolostor. Utószót írta Ács Margit. Bp. 1975. Szépirodalmi K. 656 l. Magyar Elbeszélők, Ignác Rózsa: Ikerpályáimon. Bp. 1975. Gondolat K. 362 l., Nagy István: Szemben az árral. Bukarest 1974. Kriterion K. 584 l.

A filológiai munkát néha valóságos detektív-szenvedélynek kell kiegészítenie. Legáltalábbis Lőrinczi László izgalmas könyve: az *Utazás a Fekete kolostorhoz* ezt igazolja, midőn Kuncz Aladár franciaországi internálásának valóságos eseményeit kutatta fel, pontosabban nyomonza ki. Irodalmi esszéről vagy irodalmi útirajzról szólván talán szokatlan az „izgalmas” jelző és minősítés. Pedig Lőrinczi munkájára pontosan ráillik, akár egy detektívregényre, amelynek tárgya nem a képzeletben, hanem a valóságban született, s amelynek ráadásul irodalomtörténeti célja és nyeresége van.

Kuncz Aladár, a *Nyugat* körének érzékeny szellemű, francia műveltségű írója, akiből a romániai magyar irodalom egyik megalapítója, a nagyhirű *Erdélyi Helikon* szerkesztője lett, az első világháború kitörésekor Franciaországban rekedt. Mint „nemkívánatos személy”, több mint négy esztendő telt el civil internálótáborokban, először Noirmoutier, majd Yeu szigetén. Tapasztalatairól írta híres könyvét, a *Fekete kolostort*, amely a klasszikus magyar emlékiratok műfaját egészítette ki a modern dokumentum-regény eljárásaival. Kuncz általában pontos és részletes képet adott a francia internáltságról, a fogolyéletről, rabtársairól. Ugyanennek a különös világnak a képét rajzolták meg Németh Andornak, a másik noirmoutier-i fogolynak nemrégiben kiadott emlékezései is (*A szélén behajtvva*, 1973). A fogság története mégis egyre több kérdőjelet rajzolt azok elé, akik Kuncz Aladár pályájával és művével foglalkoztak. Néhány esemény lefolyását, néhány fogolytárs vagy francia hivatalnok és katona szerepét nem tisztázta kellően sem Kuncz Aladár regénye, sem Németh Andor emlékirata. Lőrinczi László most ezekre a kérdőjelekre keresi a megoldást izgalmas könyvének lapjain.

Mint mondtuk, valósággal nyomozást folytatott. Két franciaországi utazása (1972 és 1974) során ellátogatott Noirmoutier szigetére, felkereste a sziget történetével foglalkozó szakembereket és az egykori szigetlakókat vagy leszármazottaikat. Második utazása alkalmával a La Roche-sur-Yon-i, illetve a Vendée megyei levéltárban átvizsgálta az egykori noirmoutier-i és Ile d'Yeu-i internálótábor hivatalos iratanyagát. Rendkívül érdekes dokumentumokat talált, például a magyar internáltak panaszleveleit, a francia táborvezetés iratait. A legérdekesebb dokumentumhoz Henri Martin, Noirmoutier tör-

ténetírója révén jutott, aki megküldte neki Louis Troussier, egykori noirmoutier-i polgár naplóját, amely az első világháborús évek eseményeit beszéli el, és bőségesen kitér, igaz, kevés rokonszenvvel, az internáltak életére, ügyeire is. A francia napló, amelyből Lőrinczi könyvének *Francia tükör* című fejezete részleteket közöl, szépen igazolja Kuncz Aladár emlékezéseinek hitelességét.

A franciaországi kutatásokat azután széles körű levelezés, magyarországi, romániai és újvidéki kutatómunka követte, amelynek során Lőrinczi László előtt egyre jobban kibontakozott a francia internáltság igaz története, a magyar foglyok korábbi és későbbi élete. A Bukarestben élő magyar író lefordította és kiadta könyvében Kuncz Aladárnak Ferenczi Sárihoz (Ferenczi Zoltán leányához, gyermekkori barátjához) írott francia nyelvű leveleit, amelyek az internáltak életének alapvető dokumentumai. Utána járt számos noirmoutier-i magyar sorsának, így saját kutatásai nyomán rajzolta meg Jankovich Pál festőművész, Dudás Emil, Maravics Jenő és mások életét, Egri Mária, szolnoki művészettörténész munkája nyomán adott képet Zádory Oszkáról, a *Fekete kolostor* szobrászművészéről, aki később Kuncz Aladár sír-emlékét készítette el.

A sorsok és pályák különös történelmi játékában számos látványos történet, ha tetszik novellistának való „story” akad. A legszebb talán a Mignal-fiú története. A noirmoutier-i kantint, amelyről Kuncz is gyakran képet adott, egy Mignal nevű francia vendéglős vezette. Ezt a Mignalt behívták katonának, nyoma veszett, s Kuncz úgy tudta, elesett. A francia vendéglős hátramaradt családjának ajándékozták Kuncz és társai azt a Marthe Mignalt ábrázoló plakettet, amely Zádory Oszkár egyik legsikerültebb noirmoutier-i műve volt. A vendéglős azonban hazatért, már Kunczék távozása után. Fia született, aki a második világháborúban francia katonaként német fogságba esett, majd 1942-ben Magyarországra került. Itt a francia hadifoglyok balatonboglári táborába jutott, ahol az irodalmi műveltségű táborparancsnok nyomban azonosította, mint a *Fekete kolostor* Mignaljának fiát. A magyar tiszt és a francia fogoly között barátság szövődött, s ennek révén a franciának sikerült Románian keresztül hazájába visszatérnie. Íme a történeti valóság és az irodalom kölcsönhatásainak egyike.

Lőrinczi László könyvében persze nem-

csak ilyen történet akad. Irodalomtörténetileg fontosabb, hogy sikerült utánajárnia a *Fekete kolostor* néhány regénybeli vitás eseményének, epizódjának. Így annak a szökési kísérletnek, amelyet Kuncz Aladár a könyv tizennegyedik fejezetében ír le. Már Németh Andor utalt arra, hogy ez a szökési jelenet a valóságban nem történt meg, pusztán az írói képzet eredménye. Lőrinczi kutatásai most teljes mértékben igazolták ezt az utalást, bizonyítván, hogy az író képzetében született történet nyert a könyvben valóságos, élményszerű színezetet. A szökési kísérlet epizódja is azt tanúsítja, hogy Kuncz Aladár műve nem valódi emlékirat, sokkal inkább regény, ha tetszik, dokumentumregény. A könyv regényjellegét húzta alá annak idején Babits Mihály, majd őt követve Bóka László és Jancsó Elemér, és most ezt igazolja a tudós filológus és az ötletekben kifogyhatatlan irodalmi detektív eszközeivel Lőrinczi László munkája is. „Minél inkább beleásunk magunkat a könyv altalajába — hangsúlyozza az *Utazás szerzője* —, annál világosabban érezzük, hogy kétségtelenül *igazi regénnyel* van dolgunk. A valósághoz úgy viszonyul, ahogy a művészetnek általában kell hozzá viszonyulnia: lényegében.”

*

A *Fekete kolostor* regényjellegét bizonyítja és dolgozza ki Ács Margit érdekes tanulmánya: A *Fekete kolostor regényrétegei* is, amely a könyv legújabb, a *Magyar Elbeszélők* című sorozatban napvilágot látott kiadásának utószavaként olvasható. A tanulmány a mű regény-rétegeinek szétválasztására és elemzésére vállalkozott, ahogy szerzője mondja: „egy dokumentumkönyvben kell megkeresnünk azokat a rétegeket, amelyek az alkotás folyamatában szinte észrevétlenül, esetleg az író szándékaitól függetlenül — »regénnyé« lényegültek át, pusztán azért, hogy irodalommal, filozófiával telített, tehetséges művész volt az, aki a papíron újraélte emlékeit”. Ennek megfelelően különíti el a tanulmány az én-regény, a kollektív regény, a modern életérzés-regény, az internacionalista regény, a hazafias regény, valamint a tárgyvilágos regény jelentésrétegeit, és ad magyarázatot ezeknek a jelentésrétegeknek az eredetére és szerepére. Ács Margit az egyes regényrétegek elemzése során az esztétikai érték és az irodalomtörténeti korszerűség elemeit tárja fel. Kuncz Aladár művét olyan rendszerként mutatja be, amelyben az írói személyiség, műveltség és tapasztalat szerves egységben találkozik, s ezért a regényelemzés során Kuncz életrajzára, személyiségének alakulására és irodalomszervező tevékenységére is kitért.

Az új kiadással kapcsolatban azonban kínálkozik egy kritikai megjegyzés is, még-

pedig a szöveg gondozása miatt. Annak idején, amikor az 1960-as kiadás megjelent, a szövegből töröltek néhány részletet. Tulajdonképpen két fontosabb részletről van szó: a XXIV. fejezet néhány mondatáról és a XXV. fejezet, egyben az egész regény záromdatáról. A XXIV. fejezetből törölt részlet egy francia újság híradására vonatkozik, amely szerint a (Tanácsköztársaság ellen felvont) román hadsereg elfoglalta az Arad—Nagyvárad—Szatmár vonalat. Ezt a részletet valószínűleg a szomszédos nép érzékenységére való tekintettel törölte a szerkesztői figyelem, nem egészen számolva azzal, hogy Kuncz Aladár számára (ahogy Ady és mások számára is) valódi személyes tragédiát jelentett szülőföldjének elvesztése, s nem egyszerűen irredenta szólásokat hangoztatott. A XXV. fejezetből törölt félmondat a regény szomorú záróakkordját adja meg. „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérkeztünk” — hangzik a zárómondat meghagyott fele; „egyik fájdalomból a másik, sokkal nagyobb fájdalomba” — szól a kitörölt záróakkord. Ennek a törlésnek hasonlóképpen a túlzott aggályosság lehetett a magyarázata, hiszen senki sem gondolhat komolyan arra, hogy ezt a szomorú záróakkordot Kuncz Aladár részéről politikai tüntetésnek lehetne tekinteni. Ráadásul a törlések anélkül történtek, hogy a szerkesztő annak idején szögletes zárójelekkel és pontokkal jelezte volna azt, hogy a szövegből kihagyott.

Az új kiadás minden ellenőrzés nélkül vette alapul az 1960-as kiadás szövegét. Tehát a kihagyásokra utaló jelzéseket sem helyezte el, noha másfél évtized alatt megnövekedett nálunk az eredeti szövegek épségét megőrizni kívánó kiadói igény. Ez az eljárás mindenképpen sérti az eredeti szöveg tiszteltbentartásának elvét.

*

A romániai magyar irodalom népszerű és termékeny vállalkozása ma az emlékirat. Írók és közéleti személyiségek hajolnak múltjuk fölé, hogy beszámoljanak a változó idő, a zajló történelem eseményeiről, és számot vessenek saját szerepükkel, emlékeikkel. Ilyen emlékezők születtek Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Bartalis János, Kemény János, Szemlér Ferenc és Nagy István tolla nyomán. Ezeknek az emlékiratoknak nagy irodalomtörténeti nyeresége van, a nemzetiségi irodalomtörténet kevésbé kidolgozott fejezeteit pótolják, irodalmi folyamatokat és irányzatokat, intézményeket és vitákat ismertetnek, a nemzetiségi irodalom életét és szereplőit mutatják be, hozzák eleven közelségbe.

Ignác Rózsa emlékirata: az *Ikerpályáimon* természetesen nem tartozik a romániai magyar memoáriradalomba, csak részben és

érintőlegesen foglalkozik a nemzetiségi irodalom múltjával és hőseivel. Az emlékirat szerzője Erdélyből származik, de már a harmincas évek óta Budapesten él. Itt jelentek meg valamikor nagy közönségsikert aratott regényei: az *Anyanyelve magyar* (1937), a *Rézpénz* (1938), a *Született Moldovában* (1940) és a *Róza leányasszony* (1942), amelyekben általában az erdélyi magyarság múltját és jelenét dolgozta fel. Műve, ahogy címe is mutatja, az életrajz „ikerpályáin” halad; a szerző irodalmi és színházi pályakezdését, küzdelmét és sikerét beszéli el. Ignác Rózsa tehetséges színésznőnek indult, a Nemzeti Színház művésze volt, akinek például nagy szerepe volt abban, hogy Tamási Áron első színpadi műve, a *Görgeteg* című népi jelenet 1933. május 7-én a Paulay Ede utcában működő Kamaraszínházban közönség elé került. (Színészi pályájáról és emlékeiről *Prospero szigetén* című, 1960-ban kiadott munkájában nyilatkozott.) Ezúttal azonban nem színházi emlékeiről kell szólnunk, hanem arról, hogy miként idézi fel a romániai magyar irodalom „hőskorát”.

Különösen a „hőskor” címszereplőit, íróegyénségeit. Ignác Rózsa emlékirata elsődlegesen személyes jellegű, nem az irodalom irányzatait és intézményeit mutatja be, hanem azokat az alkotó személyiségeket, akikkel valamilyen módon bensőségebb kapcsolatba került. (Noha érdekesen idézi fel az Erdélyi Szépművés Céh megalakulásának történetét, dokumentum gyanánt közölve Nyírő József, Ligeti Ernő, Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István és Kádár Imre 1924 márciusi közönségtalálkozó körlevelét.) Az emlékezet mégis az emberi arcokat őrizte meg elsősorban, és az mindenképpen az *Ikerpályáimon* érdeme, hogy személyes jellegű, bensőséges képet rajzol a romániai magyar irodalom első nemzedékének képviselőiről. Ignác Rózsa maga is „irodalmi családból” származott; apja köztisztviselőként álló református esperes (egy ideig a román parlamentben magyar párti képviselő) volt, nagybátyja, Makkai Sándor, az erdélyi református egyház püspöke, ismert regényíró, az Erdélyi Helikon írói közösségének egyik vezetője és ideológusa, aki a reform-konzervativizmus elveit képviselve dolgozott ki kisebbségi ideológiát. Gyermekkorában ő is a nagy mesemondó és nevelő: Benedek Elek vonzásába került, első írása is „Elek nagyapó” gyermekújságában látott napvilágot. Tanárai között olyan írókkal, költőkkel ismerkedett meg, mint Kovács Dezső, Császár Károly és Áprily Lajos. Diákévei során pedig Kolozsvári Grandpierre Emillel és Török Sándorral találkozott.

Az emlékezés főérdeme tehát az a néhány személyes „középkép”, amelyet az erdélyi irodalom nagy egyéniségeiről kapunk. Áprily

Lajost látjuk pingpongozni, Reményik Sándort, amint Donát úti kertjének rózsái között két diáklányt fogad, zavart mosollyal, elpirulva a szokatlan látogatás miatt. Különösen a Reményikről rajzolt portré érdekes. Reményik emberi arcának megrajzolásával és költészetének megítélésével ugyanis még adós az irodalomtörténetírás, mind a romániai, mind a hazai. Ellentmondásos egyéniségnek szokás őt tartani, s valóban most Ignác Rózsa is beszél arról, hogy a rendkívüli zárkózottság és érzékenység hátterében a titkolt szenvedély: a morfinizmus állt, amely az erdélyi költőt is korán sírba taszította, ha nem is olyan szörnyű körülmények között, mint a szabadkai Csáth Gézát, aki valósággal a poklok poklában töltötte utolsó hónapjait. És persze ellentmondásokat hordoz Reményik Sándor költészete is, amely a „Végyári-versek” romantikus nacionalizmusától érkezett el a nyílt és határozott antiszocializmusig, a fasizmus üldözöttjeivel vállalt szolidaritásig. Reményik irodalomtörténeti helyének és szerepének kijelölése, úgy tetszik, a kelleténél is hosszabb ideje várat magára. Az irodalomtörténetírás véleménye és ítélete helyett egyelőre be kell érünk azzal a személyes hangú emlékezéssel, amely most Ignác Rózsa önéletrajzában idézi elénk a különös jelenséget, a zárkózott és érzékeny emberi alakot.

*

Nagy István emlékirata: a *Szemben az árral* egy önéletrajzi sorozat (*Sáncalja*, 1968; *Ki a sánc alól*, 1969; *Hogyan tovább*, 1971) negyedik kötete. Voltaképpen az új romániai magyar emlékiratirodalom eddigi legnagyobb vállalkozása, amely több mint kétezer oldalon 1904–1944-ig dolgozza fel írójának életét és a romániai munkásmozgalom, elsősorban a kolozsvári kommunista szervezet küzdelmeit. Egyszerre ábrázolja a munkásosztály és az utódállamokban élő magyarság életét; egyszerre veti fel az osztályharc és a nemzetiségi helyzet kérdéseit, amelyek gyakran amúgyis összefüggnek, minthogy a nemzetiségi dolgozó osztályok „kettős elnyomás” alatt éltek a királyi Románia körülményei között. Nagy István az elképzelt kommunista harcos, a meggyőződéses munkásforradalmár nézőszögéből tekinti át az első világháború kitörése és a második befejeződése közé eső romániai és kelet-közép-európai eseményeket.

Az emlékirat szerzője nemcsak a mozgalmi munkában halad előre a múlt évek alatt, hanem az irodalmi, alkotó tevékenységben is. A memoár egyazon folyamat sodrában számol be a két tevékenységről: a mozgalmiról és az irodalmiról. Így is kellett tennie, hiszen Nagy István sohasem látott ellentmondást e kettő között. A mozgalmi munkát és az

irodalmi tevékenységet mindig összhangba tudta hozni, különösen a felszabadulás előtt, midőn politikai munkásságában valóban személyiségének autentikus kifejezése öltött alakot. Ezt a politikai munkát szolgálták szépirodalmi művei is. S hogy a mozgalmi tevékenység mennyire a személyiség öntörvényű vállalkozása volt, azt éppen az igazolja, hogy Nagy István mozgalmi regényeit: a *Nincs megállást, az Oltyánok unokáit* és *A szomszédság nevében* a legkevésbé sem árnyékolta be az a politikai sematizmus, amely később oly súlyos nyomokat hagyott az ötvenes években írott regényekben.

Nagy István tulajdonképpen a munkásmozgalomtól kapta nemzetiségi tudatát. A két világháború közötti időben, különösen a húszas évek elején, a romániai munkásmozgalom jelentős részben nemzetiségi jellegű volt; magyarok, németek és ukránok vettek részt az illegális kommunista párt vezetésében. Nagy István itt ismerkedett meg olyan kommunista vezetőkkel, mint Főris István, Dán István, Mayer Ferenc, Szenkovics Sándor, Kohn Hillel, Demeter János, Csögör Lajos és főként Józsa Béla, akivel baráti és rokoni kapcsolatba is került. Az erdélyi városok, ipari körzetek (Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Brassó, a Zsil-völgyi bányavidék) munkássága ekkor még nagyrészt magyar volt. A földesúri-tőkés elnyomást kétszeresen is el kellett szenvedniök, osztályhelyzetük és nemzetiségük miatt. Nagy István maga beszél arról, hogy eleinte nem érzekelte a nemzetiségi problematikát. Kisiát román óvodába íratta, hogy a többség nyelvét jobban el tudja sajátítani. Aztán később, éppen a kisiúi kedvezőtlen tapasztalatai nyomán ébredt tudatára annak, hogy az anyanyelvnek, az anyanyelvi kultúrának milyen nagy szerepe van az emberi személyiség fejlődésében. A nemzetiségi jogok biztosítását, a nemzetiségek szabad fejlődését ettől kezdve a demokratikus és szocialista átalakulás próbakövének tekintette.

A mozgalom volt természetesen a magyar—román együttélés legjobb iskolája is. A közös célok, a közös küzdelem edzették meg a magyar, román és más nemzetiségű munkások testvériségét. A két háború közötti romániai kommunista mozgalom a nemzetköziség jegyében tevékenykedett, sohasem jelentett számára problémát, hogy ki milyen nyelven beszél. Nagy István maga is megismerte és megszerette a román munkásokat, hosszabb időt töltött Galacon, a nagy dunai kikötőben; itteni élményeit idézte fel az *Oltyánok unokáiban*. A kolozsvári munkássegély egyletben és a doftanai börtönben áldozatos román kommunistákkal találkozott. Vasile Pogaceanuval, Teofil Vescannal, Tudor Bugnariuval, Victor Cheresesjuival. Velük egyetértésben alakította ki a nemzeti

együttélés morálját és gyakorlatát, azokat az elveket, amelyeket azután Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása után is következetesen képviselt.

Beszéltünk már arról, hogy mozgalmi tevékenységét irodalmi munka egészítette ki. Önéletírásában gazdagon számol be arról az útról, amelyen elindult az alkotó munkához, tapasztalatainak művészi kifejezéséhez. Az alkotó igény születésének pillanatát a második kötetben idézi fel. Bukarestből utazik haza vonaton a katonai szolgálat letöltése után. „A nyitott ablakon kicurjantó társaimat fürkészve — olvassuk — mintha a vonat nem Bukarest, hanem visszafelé zakaolt volna, tovatűnt huszonhárom éves múltamba. Izgatott túlzaklatottságomban azok az emlékek toluáltak elém, amelyek a katonaságnál vagy még korábban üledtek le. Fel-feltört bennem az égető sóvárgás. El kellene mesélnem valahol az egészét, hogy minden munkás- és parasztember olyan nyitott szemmel lássa, ahogy én látom az életünket... Miért is nem írnak nálunk ilyen magunkról szóló regényeket, hol van ilyen író, legalább egy is, ha van ilyen egyáltalán Romániában?” A kérdésre ő maga adta meg a választ, midőn írói munkásságába fogott. Hamarosan elkészültek első elbeszélései, 1932-ben a kolozsvári *Dolgozók Naptárában* megjelent *Furjás Lajos karrierje* című novellája, megismerkedett Gaál Gáborral, Szilágyi Andrásval, Salamon Ernővel, Kovács Katona Jenővel és Jordáky Lajossal, a szocialista irodalom képviselőivel. A mozgalom támogatásával ugyanabban az évben megjelentette *Földi János békapta a város című regényét*, majd sorra további műveit, regényeket, elbeszéléseket és szociográfiai riportokat.

Irodalmi munkássága révén Nagy István szerepet kapott a Korunk körül gyülekező baloldali irodalomban, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó megszervezésében (amellyel kapcsolatban némi elfogultsággal ábrázolja Tamási Áron különben erősen progresszív szerepét), majd 1940 és 1944 között a magyarországi népi irodalom és a Népszava körül kialakult „munkásirodalom” soraiban. Jelen volt a szárszói írótalálkozón és a lillafüredi konferencián. A szárszói és lillafüredi események leírása arra hívja fel figyelmünket, hogy történet- és irodalomtörténetírásunknak még számos adóssága van. Például maguk a lillafüredi felszólalások is jórészt kiadatlanok, pedig legnagyobb részük a magyar irodalom háborúellenes, antifasiszta állásfoglalásának dokumentuma. Ezért is fontos most Nagy István emlékirata, amely felidézi ezeknek a konferenciáknak a történetét. Felidézi továbbá azt is, hogy miként került kapcsolatba a magyar antifasiszta mozgalommal, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Veres Péterrel, Érdei

Ferencsel, Szakasits Árpáddal, a Békepárt és a nemzeti ellenállás vezetőivel. Emlékezőseinek irodalomtörténeti értéke van, beszámolója a magyar ellenállásról kialakított történeti képet teszi gazdagabbá és hitele-

sebbé. Az ő sorsának is a történelmi jelenlét, sőt a történelmi eseményekben való cselekvő részvétel adott értelmet, tanúvallomásának ezért különös értéke van.

Pomogáts Béla

SZÜCS JENŐ: NEMZET ÉS TÖRTÉNELEM

Tanulmányok. Bp. 1974. Gondolat K. 669 I. (Társadalomtudományi Könyvtár)

Roppant gondolat- és adatgazdagság jellemzi a könyvet. Kilenc tanulmány, hadd tegyük mindjárt hozzá: kitűnő szerkesztésben, egymásból következő, egymásra épülve és egymást építve, jóllehet nem is a keletkezés időrendjében. Az egységesség érzetét kelti az is, hogy a közölt írások az első megjelenéshez képest modorukban némileg közéletteltek egymáshoz, és a vitatkozó esszé képét öltötték. Persze, sokkal inkább gondolati egységről van itt szó, és nem a formáéről. Az olvasó élménye elsősorban abból fakad, hogy Szücs segítségével egy kristálytisztán kidolgozott eszmekörbe léphet be, amelyből világos rálátás nyílik történelmünk olyan problémaköreire, melyek máshonnan zavarosnak, kényesnek, megközelíthetetlenül bonyolultnak látszanak.

Vitairat a könyv, részben bevallottan, részben önkéntelenül, sőt, alapállásánál fogva óhatatlanul harcol hibás megrögződések ellen, még azokban a cikkeiben is, melyek nem épp ezek ellen íródtak. Cáfol is, meg a valós tartalom fölfedezésével igyekszik is egységesíteni némely terminusokat, vagyis megmagyarázza a szétében használt és soha célba nem találó fegyverek szerkezetét, funkcióját, használatuk körét és módját. A szerzőnek olyan egyértelműen igazva van, hogy nem tudható, mit lehet ezen nem érteni, mit lehet itt tovább vitatkozni. Egyetlen lényeges részlete sincs, ami ellenkezést válthatna ki. Éppen csak maga az induló alap, a vita. Ugyanis ezért kénytelen azt a csatamezőt választani, melyen ellenfelei állnak, kénytelen ugyanazokat a terminusokat használni, amiknek használhatatlan — vagy csak másutt és más összefüggésben használható — voltát magyarázza. Mintha egy talaj ingoványos voltát bizonyítandó, maga is ráállna. Közölt cikkei a tanúság rá, hogy érveit máris félreértik. Így lesz aztán tele az egész kötet idézőjeles szavakkal, jelezvén, hogy a szónak nem az a tartalma, amit értünk rajta, vagyis hogy a szerző tudja, mit kellene értenünk, de kénytelen hamis jelentéssel használni.

Miért ne lehetne még egy ásónyommal lejjebb menni, oda, ahol talán valóban szilárd a talaj, és elkezdni az építkezést előlről, ahelyett, hogy az ingoványra állított düledező

épületet sziklába alapozott pillérekkel óvni az összeomlástól?

Van egy fogalmunk, a társadalom, aminek tartalma, használata a marxista történetírásban és köztudatunkban is egységes, amire régebbi századokban sem rakódtak a csak átmenetileg igaz vagy teljességgel hamis értelmezések rétegei. Miért ne lehetne ebből kiindulni? A „magyar társadalom” kifejezés minden időpontban egyértelműen határoz meg egy történetileg kialakult termelő emberi közösséget, mely befelé kisebb, szervesen egymáshoz illeszkedő csoportokból áll, kifelé az emberiségnek képezi ugyancsak szerves részét. Tudjuk róla, hogy hosszú időn keresztül meghatározott termelési viszonyok között él, hogy tovább, többé-kevésbé jelentős, hosszabb-rövidebb ideig állandó belső és külső viszonyok jellemzik. Ezek lehetnek etnikaiak, politikaiak, vallásiak, nyelvek, kulturálisak, gazdaságiak és így tovább. Véleményem szerint ez az egyetlen szilárd alap, amire építeni lehet. Természetesen önmagában az ég-világon semmit sem magyaráz meg, de biztos kiindulópontot ad minden további vizsgálathoz, és garantálja, hogy ezek azonos nevezőre kerüljenek, akár a legáltalánosabb kérdéskörre irányulnak is, akár a legapróbb mozzanatra. Erről az alapról kiindulva vizsgálható — például — mindjárt az egyik alapvető kérdés, hogy mi a kritériuma e magyar társadalomhoz való tartozásnak. Egyértelműen megállapítható lesz, hogy a beletartozás egyedüli meghatározója a magyar társadalom termelési rendszerébe való beilleszkedés, akár egyénről, akár csoportról van szó, függetlenül attól, hogy etnikailag, nyelviileg, vallásilag, területileg vagy bármilyen más szempontból mi jellemzi az illető csoportot, személyt. Erről az alapról vizsgálhatók azok a kapcsolatok, melyek az emberiséget alkotó egyéb társadalmakhoz — törökhöz, osztrákhöz, románhoz — fűzik. Vizsgálható, hogy egyes osztályai, rétegei, csoportjai egymás között milyen politikai, gazdasági, területi, kulturális kapcsolatot tartanak egy-egy időszakban, melyik osztály, melyik réteg, akár személy is, milyen funkciót tölt be az említett struktúrában. Felvethető a kérdés, hogy a magyarság mint nyelvi és etnikai